

HALİL HÂLİD BEY'İN AKVÂM-I İSLÂMÎYYE ETNOGRAFYASINA BİR MEDHAL BAŞLIKLİ MAKALESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON HALİL HÂLİD BEY'S ARTICLE TITLED AKVÂM-I İSLÂMÎYYE ETNOGRAFYASINA BİR MEDHAL

Çiğdem ÖZBAY
Dr., cozbay@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 7 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 28 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 7 March 2023
Date accepted: 28 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Halil Hâlid Bey; Antropoloji;
Etnografya; Etnoloji; Bilim Tarihi

Keywords

Halil Hâlid Bey; Anthropology;
Ethnology; Ethnography; History of
Science

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.31

Öz

XIX. yüzyılda akademik bir disiplin olarak dünya bilim sahnesine giriş yapan antropolojiye Osmanlı aydınlarının ilgisi yüzyılın son çeyreğinde gün yüzüne çıkmıştır. Başlangıçta evrim kuramının muazzam etkisiyle ortaya çıkan bu ilgi, cumhuriyet sonrası dönemde bilimsel bir uğraş haline almış ve tarihin dinsel olmayan bir bakış açısıyla ele alınması ve Türklere karşı olan önyargının kırılması işlevini görmüştür. Antropoloji aynı zamanda, dil, tarih, coğrafya, arkeoloji, jeoloji, biyoloji, etnoloji bilimlerinin çağı yakalama sürecinde de başı çekmiştir. Antropolojinin, yeni yeni ilgi gördüğü zamanlarda etnoloji ve etnografya bilgisi ile iç içe olması, bu bilimlerin odaklandıkları konuların kapsamı ve sınır hususunda farklı yorumlamalara sebep olmuştur. Halil Hâlid Bey (1869-1931) de, 1926 tarihli Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtına Medhal" başlıklı makalesinde bu üç bilimi analiz etmiştir. Bu makalesi Müslüman kavimleri tetkik ettiği makale serisinin girişi niteliğinde olup antropoloji ve etnoloji üzerine oldukça bilgilendiricidir ve zamanın önemli bilim insanlarının eserlerinden alıntılarla zengin kılınmıştır. Ankara mebusluğu, Bombay Başkonsolosluğu, Londra İkinci Konsolosluğu gibi yürüttüğü idari görevleri onu Avrupa siyaseti ve İslam toplumları üzerine yetkin hale getirirken yabancı dillere hâkimiyeti ve Cambridge Üniversitesindeki yaklaşık 15 yıllık öğretmenlik deneyimi de bir akademisyen olarak nitelememizde etkili olmuştur. Harbiye Mektebi'nde İngilizce, Darülfünun İlahiyat Fakültesinde İslam felsefesi ve Müslüman kavimlerin etnografyası gibi dersler de veren Halil Hâlid Bey, geniş bir kültür ve tarih bilgisi olan entelektüel bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz de çalışmamızda söz konusu makaleyi inceleyerek Halil Hâlid Bey'in antropoloji ilgisi ve bilgisini tartışmaya açacak ve antropoloji tarihimizdeki yerini göstermeye çalışacağız.

Abstract

The interest of Ottoman intellectuals in anthropology, which entered the world scientific scene as an academic discipline in the nineteenth century, came to light in the last quarter of the century. This interest, which initially emerged under the tremendous influence of the theory of evolution, became a scientific endeavor in the post-republican period and functioned as a non-religious approach to history and as a means of breaking the prejudice against the Turks. Anthropology has also taken the lead in the process of catching up with language, history, geography, archeology, geology, biology and ethnology. The fact that anthropology was intertwined with ethnology and ethnography at a time when these sciences were just gaining attention led to different interpretations of the scope and limits of the subjects they focused on. Halil Hâlid Bey (1869-1931) analyzed these three sciences in his article titled "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtına Medhal" published in Darülfünun Faculty of Theology Journal in 1926. This article is the introduction to a series of articles in which he analyzed Muslim tribes and is very informative on anthropology and ethnology and is enriched with quotations from the works of important scientists of his time. His administrative duties as a parliamentarian in Ankara, Consul General in Bombay, and Second Consul in London made him an authority on European politics and Islamic societies, while his competency in foreign languages and his nearly 15 years of teaching experience at Cambridge University also helped to qualify him as an academic. Halil Hâlid Bey, who also taught English at the Harbiye School and Islamic philosophy and ethnography of Muslim tribes at Darülfünun Faculty of Theology, appears as an intellectual with a broad knowledge of culture and history. In our study, we will examine the article in question and discuss Halil Hâlid Bey's interest and knowledge of anthropology and try to show his place in the history of anthropology.

Giriş

Ülkemizde XIX. yüzyılın son çeyreğinden Ulu Önder Atatürk'ün vefatına kadar olan sürede antropolojinin gelişim sürecini iki döneme ayırarak incelememiz mümkündür. Birinci Dönem, Evrim kuramına duyulan ilginin de etkisiyle, Osmanlı düşünürlerinin telif ve tercüme eserler aracılığıyla antropolojiyi aktarmaya ve tanıtmaya başladıkları "Aktarma Dönemi"dir. Ahmet Vefik Paşa'nın *Hikmet-i Tarih* (1863), Şemseddin Sami'nin *İnsan* (1878) ve *Yine İnsan* (1886), Osman Bey'in *İlm-i Ahvâl-i Akvâm* (1884), Satı Bey'in *Etnografya: İlm-i Akvâm* (1911) başlıklı eserleri bu anlamda öne çıkan eserlerdendir. İkinci dönem ise, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çağdaş bilim anlayışının temellerinin atıldığı araştırma merkezlerinin, enstitü ve fakültelerin kurulduğu ve bu alanda dünya bilim çevrelerince takdirle karşılanan araştırmaların yapıldığı "Araştırma Dönemi"dir. Dönemin önde gelen isimleri Şevket Aziz Kansu, Afet İnan, Muzaffer Süleyman Şenyürek, Seniha Tunakan yurtdışında antropoloji alanında doktora derecesi alıp ülkemizde önemli çalışmalara imza atmışlardır.¹

Bu dönemde, ağırlık fizik antropolojiye verilmiştir. Bunda Milli Mücadele Dönemi'nden sonra artık savaşın gericiliğe ve cahillığe karşı yapılacağını belirten Ulu Önder Atatürk'ün toplumsal ve kültürel devrimler aracılığıyla ulusal bir kimlik inşa etme sürecinde Anadolu eksenli bilimsel bir tarih bilinci oluşturma ve Batı'nın Türklerle ilgili önyargılarını yıkmak için antropolojinin işlevselliğinden faydalanma isteğinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Aktarma Dönemi eserlerinde göze çarpan husus, antropoloji, etnoloji ve etnografyanın tanımlanması sorunu olmuştur. Yazarlar yeni karşılaştıkları bu bilimleri bir çerçeveye oturtabilmek için diğer bilimlerle olan ilişkileri üzerinde durmuşlardır. Örneğin, Ahmet Vefik Paşa, dillerin ortaya çıkışı, sınıflandırılması, birbirleriyle ilişkilerinin ve farklılıklarının ortaya koyulmasında etnografyadan yararlanılabileceğini düşünmüştür. Şemseddin Sami antropolojinin jeoloji, dilbilim, paleontoloji ve arkeoloji yardımıyla insan türünün tarihini yeniden düzenleyen bir bilim olduğunu belirtirken Satı Bey ise söz konusu üç bilimi etimolojik kökenleri üzerinde durarak açıklamak çabasıdadır. Şöyle ki:

Etnografya: Rumca "ethnos=kavim" ve "grafos=yazarım"
kelimelerinden müteşekkildir; "Tasvîr-i akvâm" demektir. Bu ilim,

¹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: Özbay, Ç. (2014). *Mustafa Sâti el-Husri'nin Etnografya Tarihimizdeki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

akvâmın ahvâl-i husûsiyyesinden bâhistir; her kavmin ahvâlini ayrı ayrı tetkik ve tasvir etmektedir. Etnolojiya: Rumca “etnos=kavim” ve “logos=bahis” kelimelerinden müteşekkildir; “Mebhâsü'l-akvâm” demektir. Bu ilim, akvâmın ahvâl-i umumiyyesinden bahistir; her kavmi ayrı ayrı tetkik etmeyip bütün veya müteaddid akvâma ait ahvâli tetkik eylemektedir. Antropolojiya: Rumca “antropos=insan” ve “logos=bahis” kelimelerinden müteşekkildir; “Mebhâsü'l-beşer” demektir. Bu ilim, “nev-i beşerin târih-i tabiisi”dir, suret-i umumiyyede insanın ve insan ırklarının ahvâl-i maddiyye ve maneviyyesinin bahsidir (Mustafa Sâtı, 1327, s. 6-7).

Özetle, Satı Bey'e göre, antropoloji insanı en genel açıdan bütünüyle ele alırken etnoloji, kavimlerin oluşum nedenlerini ve kurallarını inceleyip bunları birbirleriyle karşılaştırma yoluna gider etnografya ise tek tek kavimlerin tasvir ve tasnifiyle uğraşır.

Halil Hâlid Bey (1869-1931) de, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayımlanan “Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtı” başlıklı makale serisinin giriş bölümünde üstesinden kolaylıkla gelinemeyen bir kavram kargaşası yaşandığını belirtmiş ve İslam etnografyası tetkikine girişmeden önce bu sorunun açıklığa kavuşmasına çalışmıştır.

Cambridge Üniversitesi'nde ders veren ilk Türk hoca olarak anılan Halil Hâlid Bey, anti-emperyalist düşünceleri ve İslamcılık akımına yakın duruşu ile ilgi çeken bir Osmanlı aydını olarak karşımıza çıkmaktadır.² İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Farsça ve Urduçaya vâkıf olup yurtiçi ve yurtdışında çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1897'de atandığı ve üç yıl boyunca sürdürdüğü Osmanlı Büyükelçiliği Londra İkinci Konsolosluğu görevinden yazdığı bir risale sonucu alınan Halil Hâlid Bey,³ 1913'te Bombay Baş Şehbenderliği görevine atanmıştır. 1914-1922 yılları arasında ise Berlin'de yaşamış orada gazetecilik ve yazarlık faaliyetlerini sürdürmüş, İslâm âlemi üzerine yazılar kaleme almıştır. 1922'de İstanbul Dârü'l-fünûnu Edebiyat Fakültesi'ne tayin edilmiş, bir süre sonra İlahiyat

² Halil Hâlid Bey'in biyografisine yönelik yazılmış yüksek lisans tezi onun hayatı, eserleri ve dünya görüşü hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir: Öztürk, K. (2014). *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Hâlid Bey: 1869-1931)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

³ Söz konusu risale hakkında yazılmış olan şu makale konu hakkında aydınlatıcı olacaktır: Şirin, İ ve Kılıç, M. (2005). Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefarlerine Dair Bir Layiha. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18 (18), 395-411. DOI: 10.1501/OTAM_0000000397.

Fakültesi'ne geçmiş ve burada İslam felsefesi ve akvâm-ı İslâmiyye etnografyası derslerini vermiştir.

Halil Hâlid Bey, eserleri birçok farklı dile de çevrilmiş üretken bir yazardır.⁴ Batı medeniyetinin içinde uzun yıllar geçirdiği için Batılıların Doğulular hakkında önyargılara sahip olduklarını görmüş ve buna karşı eleştirilerini yazılarında sıklıkla vurgulamıştır. Öyle görünmektedir ki antropoloji, etnografya, etnoloji bilgisi ve bu bilimlerdeki kaynaklara ulaşma, onları yorumlama ve tartışma becerisi, İslamcı kimliğe sahip anti-emperyalist, şarkiyat eleştirmeni olarak tanınmasının gölgesinde kalmıştır. Bu sebeple biz de çalışmamızda yukarıda bahsi geçen makalesini inceleyerek onun antropoloji ilgisi ve bilgisini ortaya koymaya çalışacak ve antropoloji tarihimizde bir yer alıp alamayacağını tartışacağız.

AKVÂM-I İSLÂMİYYE ETNOGRAFYASI TEDKİKÂTI

Aşağıda ayrıntılı olarak incelediğimiz “Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyasına Bir Medhal” başlıklı makale 1926-1928 yılları arasında *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda* yayımlanan makale serisinin ilki olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘Antropoloji’, ‘Etnoloji’, ‘Etnografi’, ‘İslamiyet’te Irk ve Kavim’ başlıklarını içeren oldukça açıklayıcı ve aydınlatıcı bir giriş yazısıdır.

Serinin ikinci makalesi Kasım 1926 tarihli olup şu alt başlıklardan oluşmaktadır: İkinci Fasıl: Araplar [İnşîab-ı ırkî, Taksîm-i kavmî, Coğrafi Vaziyet, Muhâceret Hareketleri, Zamân-ı câhiliyette Terakkî, Medeniyyet-i İslâmiyye, Araplarda Ticaret-i millî, Arabistan'da Ahali, Kabâil İnkisâmı, Vaziyet-i iktisâdiyye, Hâl-i sinaât, Vaziyet-i siyâsî]

Üçüncü Fasıl: Afrika ve Ondaki Müslime [Coğrafi Vaziyet, Taksîmât-ı asliyye-i ırkî, Siyahîlik veya Zencilik, Çöl Hâli, Sudan'da Araplar, Sudan Neresidir?, İslamiyet ve Zencilik, Zenci ile Bantu Arasındaki Fark, Zenciler Arasında İslamiyet, Afrika'yı İstilâ ve İstimlâk]

Serinin üçüncü makalesi Haziran 1927 tarihinde yayımlanmıştır ve şu başlıkları içermektedir: Dördüncü Fasıl: Akvâm-ı İslâmiyye'den Mısırlılar [Arapların Mısır ile Alakaları, Kıpt Hristiyanlarının Asliyyetleri, Yabancı Müslüman Müttevattınları, Eski Türkiye'den Gidenler, Tezayüd-i nüfus, Anâsır-ı sagîre-i Nasrâniyye, Asliyyet-i irkiyye Maddesi, Vaziyet-i siyâsiyye târihçesi.]

⁴ Eserlerinin ayrıntılı bir listesi için bkz. Uzun, M. (1997) Halil Hâlid Bey. *İslam Ansiklopedisi* (C. 15, s. 313-316). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beşinci Fasıl: Akvâm-ı İslâmiyye'den Berberler [Hâlisü'd-demli Olanlar ve Olmayanlar, Tahavvülât-ı Arziyye ve Asliyyet-i ırkiyye, Berberlik ve Berber İrkdaşlığı, Berber Kavmiyetinde Tesir-i İslamiyet, Berberler Arasında Tevessü'-i İhtidâ', Berber ve Arap Teması, Berber Hâkimiyetleri]

Altıncı Fasıl: Garbî Sudan'da Hevsâlar ve Fülâniler [İrki İhtilâtlar, İslâmiyetin Mebâdi-i İntişârı, Nijerya'da Nüfûz-ı İslâmiyet]

Serinin son ve dördüncü makalesi⁵ Ocak 1928 tarihli olup içeriği şöyledir: Asya ve Onun Sekenesi [Kıtaât-ı cihânın Hududu, Masdar-ı medeniyet ve Diyanet, Asya'nın Vüs'atı, Mikdâr ve envâ'-i nüfus, Tavâli'-i akvâm, İran ve Turan Münâsebâtı, Orta Asya ve İklimi, Aksâ-yı Asya, Mongolî Asliyyet ve Moğollar, Türklerde Asliyyet, Bozkurt Masalı, Türk'ün Menşei, Türk ve Tatar İnşîabı, Tatar Kimlere Denilir?, Hunlar ve Türkler, Orta Asya Türkleri]

AKVÂM-I İSLÂMİYYE ETNOGRAFYASINA BİR MEDHAL

Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nın Ağustos 1926 sayısında yer alan bu makale, Halil Hâlid Bey'in Müslüman kavimler hakkındaki değerlendirmelerine başlamadan önce antropoloji, etnoloji ve etnografya bilimleri hakkında kapsamlı ve öğretici bilgileri okuyucuyla paylaştığı makedir. Halil Hâlid Bey, söz konusu bilimlerin Batılı âlimler tarafından yaklaşık yüzyıl önce tanımlanmasına rağmen bu hususta hâlâ bir sınır meselesi, bir kavram kargaşası olduğunu vurgulayarak zamanın yetkin kaynaklarına başvurmuş ve bu sorunu aydınlatmaya, bu bilimlerin araştırma nesnesi ve yöntemi arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır.

Halil Hâlid Bey, önce antropoloji bilimini açıklamaya girişmiştir. Ona göre, etimolojik olarak Yunanca “antropos” ve “polos” kelimelerinden oluşan antropoloji, insanların doğal tarihini konu edinir ve eskiden ilm-i ahvâl-i beşer olarak isimlendirilmiştir. Etnografya⁶ ise, farklı insan gruplarının toplumsal durumlarından bahseder (Halil Hâlid, 1926a, s. 235). Antropolojinin amacı, insanın diğer canlılar arasındaki mevkiini belirlemektir. İnsanın doğal tarihini konu edindiği

⁵ Halil Hâlid Bey tarafından makalenin beşinci olduğu dipnotu düşünülse de bu makalenin dördüncü olduğunu belirtmenin uygun olacağını düşünmekteyiz. İlk makale medhali, ikinci makale 2. ve 3. Fasılları, üçüncü makale 4., 5. ve 6. Fasılları içermektedir. Dördüncü makale de tek bölümden oluşmaktadır.

⁶ Halil Hâlid Bey, başlık dışında makalesi boyunca etnografya yerine etnografi tabirini kullanmıştır. Uzun yıllar yurtdışında yaşadığı ve yabancı kaynaklardan yararlanarak makalesini kaleme aldığı göz önünde bulundurulursa metin içi kullanımda terimin İngilizce ve Fransızcadaki ethnography/ethnographie biçiminde söylenişinden etkilendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Başlıktaki kullanımın ise H. Hâlid Bey'in Darülfünunda verdiği dersin adıyla uyumlu olması isteğinden kaynaklandığı ihtimalini düşünmekteyiz.

de göz önünde bulundurulursa hem bireysel olarak insanın gelişimini, ilerlemesini, fiziksel ve zihinsel olarak meydana gelişini hem de farklı insan ırklarını temsil eden bir numune olarak cemaat haline gelişini ve medeniyete erişini araştırır. İnsanın diğer toplumsal hayvanlara göre olan gelişim ve değişiminden ve çeşitli cinslere ayrılmasından bahsediliyle de sahayı birinci derecede tamamlayıcısı olan etnoloji bilimine bırakır.

Halil Hâlid Bey'e göre, antropoloji amacına ulaşmak için jeolojiden faydalanır ve tarihöncesi devirlerde meydana gelmiş olan arazi tabakalarında insanın atalarının varlığına dair işaretler ve kanıtlar bulmaya çalışır. Antropolojinin tamamlayıcıları olan etnoloji ve etnografya ise insan kitlelerinin durumuyla alakadardırlar (Halil Hâlid, 1926a, s. 236).

Halil Hâlid Bey, geçen hesapsız yılların ve nesillerin ardından insanın yavaş yavaş maymun benzeri bir halden kurtulduğunu belirtmiş ve bir istitrâd (antrparantez) ile bu görüşünü pekiştirmeye çalışmıştır. Kendisi söz konusu makalesinde sıklıkla bu antrparantezlere yer vermiş ve bu kısımlarda özellikle alanında öne çıkan yabancı kaynaklara atıfta bulunmuştur. Bu anlamda makalesinin zengin bir kaynakçaya sahip olduğu da söylenebilir.

Söz konusu istitrâdda, Alfred Machin'in *Beşerin Yükselmesi*⁷ başlıklı kitabından şu alıntıyı paylaşmıştır:

...Silsilede gâib olan irtibâtiyyeyi bir tarafa bırakalım da yalnız şurasını söyleyelim ki inkişafın ifade ettiği mefhuma göre insan – ezeliyyette– nesnâslıktan tahaddüs etmiş. İnsan ile şeklen müşâbih-i beşer olan o mahlûkun cedd-i baîdleri bir idi deniliyor. Meseleye sırf maddî bir nokta-i nazardan bakıldıkta o gibi bir hâlet-i inkişafa pek de ehemmiyet verilmez. Bi'l-cümle nesnâsların, kedilerin, köpeklerin, ineklerin vesâir hayvânât-ı murzianın eslâfının hevâmm u haşerât-ı sagîre âkili olan bir hayvan bulunduğunu bu münasebetle bir kere tefekkür etmeli. Âkil-i hevâmm u haşerât olan o gibi bir mahlûkun yeryüzünde bâkî kalan mümessilleri kirpi ve köstebek gibi bildiğimiz hayvanlardır. İnkişafın daha gerisine gidilince o eski âkil-i hevâmların –en baîd ezmân-ı atıkada yaşayıp da bilâhare cinsi münkatı' ve gâib olmuş bulunan– bazı zevahiften inbiâs ettiği ve mezkûr zevahifin bir balıktan hüdûsa geldiği gibi bir nazariyyeye

⁷ Alfred Machin. (1925). *The Ascent of Man by Means of Natural Selection*, London: Longmans, Green and Co. (Halil Hâlid Bey, makalesinde yazar ve kitap ismini vermekle yetindiğinden atıfta bulunduğu bu ve diğer eserlerin orijinal künyeleri bu makalenin yazarı tarafından belirtilmiştir.)

tesadüf edilir. Binâen-alâ-zâlik beşerin menşeinin nesnâs nev'inden bulunduğunu mülâhaza etmek beşerin daha baîd ezmân içinde zâhifeden ve ondan da mukaddem balıktan mütehaddis bulunduğunu zikr mertebesinde eski bir masal nakleylemek gibi bir şey olur; imdi bir fâide-i ameliyye ve maddiyyeyi müeddî değıldir. Herhalde bilinecek bir şey var ise o da şimdiki medeni insanın zaman-ı kadimdeki yabanî âdemiyyetten tenâsül eylemesidir. Bu cihet-i maddî bir nokta-i nazardan daha ehemmiyetlidir; zirâ o sayyad ve cenkçi yabaniler şimdilerde medenî dediğimiz insanın âbâ-i evveliyesinden idiler (Halil Hâlid, 1926a, s. 237).

İnsanın fiziksel seçkinliğini anatomik olarak ortaya koymak da Halil Hâlid Bey'e göre antropolojinin araştırma sahasına dâhildir. Bu sebeple bu bilimin uzmanları, insan ile şekil ve kalıp açısından ona benzer mahlûkların uzuvlarını ve bunları kullanma şekillerini karşılaştırmalı olarak incelerler. Bu bağlamda şempanze ve goril gibi insan benzeri mahlûklarla insanın beyin ve kafatası şekli karşılaştırıldığında görülmüştür ki, insanın beynindeki girift ve muğlak kıvrımlar ona üstünlük sağlamış, bu üstünlük de insanın ayrıntılı ve eleştirel düşünme, heyecanlanma, hatırlama, öğrenme gibi konularda etkisini göstermiştir (Halil Hâlid, 1926a, s. 238).

Halil Hâlid Bey, tekrar bir antrparantez açarak insanın aslının ne olduğu araştırılırken hayvandan insana doğru bir gelişim gösterdiğine dair ortaya atılan kuramların, dindar kimseler tarafından insanı alçalttığı ve yüce Yaradan'ın kutsallığını değersiz kıldığı yönünde bir eleştiriye maruz kaldığını belirtmiştir. Bilim insanlarının bu eleştiriye “*Yeni keşifler, insanı küçük düşürmemiş aksine onun yaratılışındaki harikuladeliği kanıtlamıştır. Dünyanın ve onun sakinlerinin ezeli ve ebedi Allah tarafından ne şekilde olmasının istendiği daha açık bir biçimde ortaya koyulmuştur. Bu yeni kanun bizleri bir kez daha Allah'ın hikmetine ve kudretine hayran bırakmıştır.*” şeklinde bir savla karşılık verdiklerini yazmış (Halil Hâlid, 1926a, s. 238) ve devamında Keane'in⁸ Quatrefages'dan⁹ yaptığı alıntıyı paylaşmıştır:

(Katrefaj) benî beşerin cihân-ı behimiyyet mahlûkâtından vücûh-i temeyyüziyyesi sadedinde getirilen nutk, kamet-i endâm, havâss-ı

⁸ Söz konusu müellifin Augustus Henry Keane (1833-1912) olması muhtemel görünmektedir. Keane, İngiliz dilbilimci, coğrafyacı ve etnolog olarak karşımıza çıkmaktadır. *Ethnology: In Two Parts (1) Fundamental Ethnical Problems (2) The Primary Ethnical Groups* başlıklı eseri 1896'da yayımlanmıştır.

⁹ Jean-Louis Armond De Quatrefages de Bréau (1810-1892), Fransız biyolog, antropolog ve zoolog.

hassâsiyet gibi delilleri bertaraf ederek yalnız insanın dinî ve ahlâkî müdrîkâtını vücûh-i teâliden saymış ve demiştir ki:

‘Bütün hayvânât-ı murzia âleminde dahi teşrihi bir taazzuv görürüz; mesela insandaki bel kemiğinin aynını başka bir hayvanda da buluruz. Damarlarda, sinirlerde dahi vücûh-i mümâselet vardır ki bunlar bi-aynihî hidemâtı ifâ eden uzuvlardır. Büyük şâkuliyeti vech-i fârik sayılamaz; zira (penguen) bu hususta insan gibidir. Beşerin havâss-ı tefehhümiyyesi ziyadesiyle inkişaf bulmuş olmakla beraber o da vücûh-i fârikadan sayılmaz; çünkü bu misillü evsâf başka hayvanlarda da bulunur. Nidâ-yı nutku dahi bir vasf-ı mümeyyiz olarak göstermemelidir; zira bazı kuşlar ve bazı hayvânât-ı murzia nâtıkakârâne savtlar çıkarırlar ki bu vasıta ile istediklerini yalnız kendi nev’lerinden olanlara değil eşhâs-ı beşeriyyeye dahi tefhîm edebilirler. Muhabbet ve husumet gibi kalbî tezâhürât bile vücûh-i mümeyyizeden değildir; çünkü bu tezâhürât kudreti bazı kuşlarla zevi’l-erbaa hayvanlarda dahi bulunur. Cihân-ı behîmiyet için yabancı ve sırf insana ait bir şey ile benî beşer kendisine has bir mevki-i mümtâzda bulunur. Şöyle ki: Benî beşerin seciye-i fârika ve mümtazesî onun hayır ile şer, hak ile batıl, maâlî ile müsâvî hususlarındaki i’tikâd-ı muhtassasında görülür ve mâverâ-yı beşeriyetteki bir âleme, serâir-i kâinata mâlik bir ulûhiyete yani ulvî bir mevcudiyet-i Rabbâniyyeye îman eylemesinde görülür.’ (Halil Hâlid, 1926a, s. 239).

Quatrefages’in bu görüşüne katılan ve bunu konuşma yetisi hakkında birkaç söz söylemek için fırsat bilen Halil Hâlid Bey, insanın doğal halinden çıktıktan sonra iki yönde gelişme gösterdiğini belirtmiştir: hareketli, işleyen, uygulayıcı bir hayvan ve düşünen bir hayvan olarak. Tarihöncesi çağlardaki insan amelî olup yalnızca birkaç alet yaparak sadece ellerini kullanırken düşünen insan, işaretler oluşturarak yazıp konuşmuştur. Ona göre, lisan ya da daha doğrusu konuşma meselesi insanın tarihinin başlangıcına kadar geri götürülebilir. İnsan, beyni geliştikçe ve toplumsal bir hal aldıkça lisan da gelişme göstermiştir. İnsanı diğer canlı mahlûkâttan ayırt eden idrak üstünlüğü de, tarihöncesi insan eserlerinin de kanıtladığı gibi, bu toplu yaşayış halinden kaynaklanmaktadır ki vahşilerde bile bulunan bu topluca yaşama eğilimi işaretlerle iletişim yolunun ortaya çıkmasında bir vesile olmuştur (Halil Hâlid, 1926a, s. 239-240).

Oxford Üniversitesi Sosyal Antropoloji hocalarından Marett'in¹⁰ *Antropoloji* başlıklı eserinden ve Paris Üniversitesi hocalarından Vendryes'nin¹¹ *Lisan* adlı eserinden yaptığı alıntılar da bu minvaldedir. Marett'e göre, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik onun düzgün konuşabilme gücüdür. Bu özellik sayesinde zihin de daha düzgün işler hale gelmiştir. Cihanın hâkimi olmayı kendine hak gören insan, üstün derecedeki zekâsının yardımıyla dinazorların yok olduğu devirlerden sonra dahi varlığını sürdürebilmiştir. Öyleyse daha o devirlerde bile insanın düzgün bir konuşmaya sahip olduğunu farz etmek, iki ayak üstünde durup dik bir şekil aldığı zamanlardan itibaren konuşma kuvvetini kendinde bulmaya çalıştığını varsaymak mümkün görünmektedir (Halil Hâlid, 1926a, s. 240-241). Vendryes için ise insanın dilini hayvanlardaki konuşma benzeri seslerle karşılaştırmak yahut hayvanınkine doğal insanınkine sanatkârane demek doğru olmaz. Beşerin dili de doğaldır ancak işaretlere amaç yüklediği için hayvanınkinden bir derece daha üstündür. Bu amaca yönelik olma durumu ise konuşmanın sonsuz bir çeşitliliğe sahip olmasını sağlar (Halil Hâlid, 1926a, s. 241).

Etnoloji ve etnografya bahislerine zemin hazırlamak için antropolojiye böyle kısaca değindiğini belirten Halil Hâlid Bey'e göre, Fransa'da modern fizik antropolojinin gelişiminde önemli rol oynayan Broca¹² aynı zamanda bu ilme "insanlığın doğal tarihi" ismini veren kişidir. Ondan sonra gelenlerin bu tanımı "beşerin tetkiki" şeklinde genişletmesi sebebiyle de antropolojinin diğer başka ilimlerle ilişkili olması gerektiği sonucu çıkarılmıştır. Anatomi, fizyoloji, zooloji, etoloji, jeoloji, arkeoloji bunlardan bazılarıdır.

Halil Hâlid Bey için, antropoloji ile uğraşmak, dünyanın her yerinde insanoğlunun geçmiş ve şimdiki durumuyla ilişkisi bulunan şeylerin tümünü kullanarak insanlığa dair bilgileri arttırmak ve değerlendirmektir. Böylesi bir araştırma, insanlığın tarihi ile insanın ilerlemeye ve medeni olmaya kabiliyetlerinin kanununu ortaya koyacak her şey üzerine çok dikkatli bir inceleme yapmayı gerektirir. Bu derece fennî ve ilmî bahislerle alakadar bulunan antropolojiye dair daha fazla söz söylemenin özel bir uzmanlık gerektireceğini ve bunun da kendi

¹⁰ Robert R. Marett (1866-1943), daha çok ahlak felsefesinin evrimi, dini inanç ve pratikler üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan İngiliz antropologdur. Söz konusu kitabı *Anthropology*, London: Williams and Norgate, 1st ed., 1912 künyelidir.

¹¹ Joseph Vendryes (1875-1960), Fransız dilbilimcidir. Kelt dili ve edebiyatı üzerine çalışmalar yapmıştır. Söz konusu kitabı *Le Langage: Introduction Linguistique a L'Histoire*, Paris: La Renaissance du Livre, 1921 künyelidir. İngilizce ilk baskısının künyesi ise şu şekildedir: *Language: A Linguistic Introduction to History*, Çev: Paul Radin, London: Lund Humphries, 1925.

¹² Paul Broca (1880-1924), Fransız nörolog, anatomist ve antropolog.

salahiyetini aşacağını belirten Halil Hâlid Bey, etnoloji bahsine geçmiştir. Bu bahiste de aynı tarzı benimsemiş ve kendini insanoğlunun çeşitli kavimlere ayrılma şekillerini incelemekle sınırlamıştır. Çünkü insanın kökenlerine dair Blumenbach, Prichard, Darwin, Quatrefages, Keane gibi isimler tarafından ortaya koyulan monojenizm, polijenizm gibi hem antropoloji hem etnolojinin ilgi alanına giren bazı kuramlar derinlemesine tartışılmayı gerektirir ve bu da o alanın ehli olan bilim insanlarının vazifesidir görüşündedir.

Halil Hâlid Bey, antropolojide olduğu gibi etnoloji bahsinde de kelimenin etimolojik kökenini vererek işe başlamıştır. Yunanca kavim, halk, ümmet gibi manalara gelen “ethnos” ile söz, bahis anlamlarında kullanılan “logos” sözcüğünden meydana gelen bu kelimenin sözlük anlamının ise Fransızca sözlükte “Antropolojinin çeşitli insan ırklarının oluşumundan ve insanoğlunun bedensel özelliklerinden bahseden şubesi.”, İngilizce ansiklopedide “Gerek etnoloji gerek etnografi öyle ilimlerdir ki bunlar –en sınırlı manalarınca– ırksal bir birim olarak insanoğlunun, aile ve aşiretten ırkî hayata doğru gelişimini ve böylece ortaya çıkan kavimlerin yeryüzündeki dağılıma tarzından bahsederler.”, şeklinde verildiğini yazmıştır. Ancak Hâlid Bey, ansiklopedideki tanımın pratikte etnografyadan ziyade etnolojiye ait olduğunu düşünmektedir. Etnoloji, insanoğlunu antropolojinin bıraktığı noktadan ele alarak insanın gelişim yolundaki ilerleyişinin araştırılmasına hizmet eden bir bilimdir. Antropoloji, insanın hayvanlar âleminin üyelerinden biri olarak incelenmesiyle sınırlı kalır ve insanlık meselesini ancak fiziksel yönüyle ele alırken etnoloji, bu meseleyi hem fiziksel hem ruhsal açıdan anlamaya çalışır ve bu çabasında da antropolojinin anatomiyi alakalı esaslarını ödünç olarak alır. Antropoloji daha hususî ve fennî iken etnoloji daha kapsamlı daha genel bahisleri konu edinir (Halil Hâlid, 1926a, s. 243-244). Bu kapsamlı bakış açısı dolayısıyla da bazı araştırmacılar, arkeoloji, güzel sanatlar, coğrafya, aile, mitoloji, söylenceler, mezhepler, mimarlık, ziraat, lehçeler, etimoloji gibi kısaca insanın genel epistemolojik ve kültürel gelişimiyle ilişkili olan konuları etnolojinin inceleme sahasına dâhil etmeyi gerekli görmüşlerdir.

Halil Hâlid Bey’e göre, bunlar arasında lehçe ve etimoloji incelemeleri önem arz eder ki bu bir anlamda antropolojinin bıraktığı yerden devam etmektir. Gerçekte bu hususlar ırk bahsiyle alakadar olduğu için zaten etnolojinin konusudur. Bu bağlamda insanoğlunu ırklara ayırmanın yanlış olduğunu düşünen Vendryes’ye ve Marett’e tekrar yer vermiştir.

Vendryes'ye göre, dilin oluşum sürecinde ırkların değişiminin etkisi ne olursa olsun bunların birbiriyle bağlantılı oldukları söylenemez. İrsî olan ırksal karakteri dil, mezhep, kültür, irfan gibi nakledilebilen, ödünç alınabilen, dönüştürülen müesses şeylerle karıştırmamak gerekir. Avrupa'nın şimdiki dil haritasına bakıldığında aynı dili konuşan ziyadesiyle karışmış ırklar olduğunu görürüz. Örneğin, bir Fransız gibi yetiştirilmiş bir zenci yahut Japon bir çocuk da yerliymişçesine dili düzgün konuşur. Bu bile ırk ve dilin uyumlu olduğunu gösterme çabasını boşa çıkarır (Halil Hâlid, 1926a, s. 244-245).

Marett'e göre de, ırklar kolaylıkla kaynaşıp karışabilirler fakat dil için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Yani ırk ve dilin uyumlu olması gerekmez. Örneğin, şimdiki Fransız halkının geneli kan bağı yoluyla eski Golva halkına mensuptur. Golvalar ise, Romalıların hükmü altına girip de kaba bir Latin lehçesi edinene kadar Keltik dilini kullanmışlardır (Halil Hâlid, 1926a, s. 245).

Halil Hâlid Bey, ırk ve dilin birbiriyle uyumlu olduğunu kabul etmeyen bilim insanlarının ne sebeple bu düşüncede olduğuna dair de fikir yürütmüştür. Buna göre, fetih amaçlı istilalar ve göç akınları gibi vakalar dillerin değişmesine hatta yok olmalarına sebep olurlar. Özellikle galip gelen milletler hâkimiyetleri altına aldıkları kavimlerin mezheplerinden ziyade dillerinin kaynaşmaya engel olacağını düşündüklerinden öncelikle onların dillerini zevale uğratmaya çalışırlar. Hâlid Bey bu hususu daha aydınlatabilmek amacıyla, Amerikalı sosyolog Miller'ın¹³ *Irklar, Milletler, Sınıflar* başlıklı kitabında yer alan şu pasajı paylaşmıştır:

Bir halk, lisanı –alâmet-i milliyyeden olmak üzere– mezhepten daha vicdanî surette iltizam eder. Diğer taraftan dahi bir millet-i hâkimenin tecrübeden geçirdiği mesleklere dikkat edilirse onun akvâm-ı tâbi'a mezheplerine teveccühe hücumu maksat ittihaz etmediği görülür. Lakin lisan hakkında doğrudan doğruya hücumlar vuku'a gelir. Hudûd-ı hâkimiyet içinde umûm için bir lisan bulunmasının vâsıta-i vahdet ve muhtelif lisanların mevcûdiyyetinin bir tehlike-i iftirâk olabilmesindeki bedâhet hizb-i hâkimiyeti ahzâb-i tâbi'anın lisanlarına hücumu sevk eder. Binâenaleyh bu gibi avâmil-i sâika ile lisanlar yalnız tagayyüre değil hatta zevâle bile uğrarlar (Halil Hâlid, 1926a, s. 245).

¹³ Herbert Adolphus Miller (1875-1951), Amerikalı sosyolog. Söz konusu kitabı *Race, Nations and Classes: The Psychology of Domination and Freedom*, Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1st Ed., 1924 künyelidir.

Halil Hâlid Bey, Türklerin bunun aksine davrandıklarını iddia etmiştir. Hindistan'ı, Afganistan'ı, İran'ı istila eden Türkler dil konusuna ehemmiyet göstermemişler, bu yüzden kendi ana dillerini kaybetmişlerdir. Osmanlı devletinin en kuvvetli zamanlarında bile, Türk ileri gelenleri, kendilerine tâbi olan kavimlere Türkçeyi topluluk dili olarak kabul ettirmek siyasî vazifesini ihmal etmişlerdir. Bundan dolayı da Türklerin geri kalmış bir kavim olduğu önyargısından kurtulamayan Batı Avrupalı bilim insanları, Türkçenin kültürel gelişmeye müsait olmayan bir dil olduğu şeklindeki çürük kuramlarını ileri sürebilmişlerdir. Buna örnek olarak yukarıda adı geçen dilbilim profesörü Vendryes'den oldukça şaşırtıcı bulduğu şu alıntıyı yapmıştır:

Rumların kendi lisanlarını feda ile müteneffir buldukları fatihlerin konuştukları lisanı katiyen ittihaz eylememelerinden dolayı Rum dili asırlarca mahfuz kalmıştır. Türkçe hiçbir vakit Rumcanın yerini tutmaya kâdir olamamıştır. Mütehakkimlerin lisanı yalnız mukteziyyât-ı idâriyyede cây-u isti'mâl bulmuştur. Bir lisanın şanı ancak onun kıymet-i zâtiyyesi hasebiyle mevcut olur. Rumcada bu kıymet bulunduğundan Türkçe'nin kıymet-i esâsiyyesine ziyadesiyle fâiktir. Fatihlerin dili bulunan Türkçe hiç de harâset-i irfâniyyeli bir lisan değildir ve binâenaleyh kendisinden bin kat daha ziyade harâset-i irfâniyyesi bulunan Rumca ile muvaffakiyet üzere rekabet edememiştir (Halil Hâlid, 1926a, s. 246).

Bu bağlamda Halil Hâlid Bey, 1923-1928 yılları arasında çeşitli süreli yayın ve gazetelerdeki yazılarda hararetle tartışılan alfabe değişikliği hususunda kendi görüşlerini paylaşmıştır. O dönem tartışmaların üç farklı ekseninde yürütüldüğünü söylemek mümkündür: Latin alfabesine geçilmesini savunanlar, Arap harflerinin muhafaza edilmesini savunanlar ve modern ve yeni bir alfabenin icat edilmesi gerektiğini savunanlar. Öyle görünmektedir ki Hâlid Bey, ikinci gruba dâhildir. Ona göre, dilimizin gelişiminin ancak Latin alfabesine geçilmesiyle mümkün olacağına dair abartılı görüşü durmadan öne sürenler dilin yazım şeklini anarşiye sokmak arzusunda olanlardır. Bir millet tam ilerleme halindeyken, asırlardır kendine mâl ettiği alfabeği atıp yerine daha uygun olduğu düşünülen başka bir alfabeği kabul etmek mantığın, bilimin, aklın almayacağı bir iş olur. Alfabe değiştirmek ilkel halde bulunan kavimlere yakışır, bizim için ise züldür (Halil Hâlid, 1926a, s. 246).

Kendi görüşünü de böyle kısaca belirttikten sonra asıl mesele dediği insanların bilimsel olarak sınıflandırılması hususuna geçen Hâlid Bey, ortaçağdan beri bunun tartışılacağı ve sınıflandırmada lisanı ölçüt almanın -ki bir ölçüt

olarak her ne kadar itibarca düşük bir kaide olsa da- Eski Yunanlara kadar geri götürülebileceğinin üzerinde durulduğunu vurgulamıştır. İnsanı sınıflandırma çabalarının daha bilimsel ve kurallara dayalı bir hal almasının on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren mümkün olduğunu ve lisanın yanı sıra kafatası biçimi, deri rengi, burnun şekli, saçın vasfı gibi özelliklerin ırksal işaretlerden sayıldığını yazmıştır. Bu hususta ortaya atılmış kuramları incelemek gibi girift bir işin içinden kolaylıkla çıkılamayacağını düşünmüş, Blumenbach, Haeckel, Broca, Cuvier, Huxley gibi isimlerin görüşlerine değinmeyi de makalenin kapsamı dışında görerek basit ve herkesçe bilinen tek bir ölçüt üzerinden ilerlemeyi uygun bulmuş, Etiyopî, Kafkasî, Moğolî gibi itibarî unvanlar altında zikredilen insanlığın köklerine dayanan nesli ayırma işaret etmiştir. Bu unvanların neden itibarî olduğunu da kısaca izah etmiştir. Örneğin Kafkasî tabiri bugün bildiğimiz Kafkasyalıların önceki atalarına işaret etmez. Bir Alman doğa bilgininin bu tabiri önemli ve büyük bir kısım insana ithaf etmesiyle meydana gelmiştir. Etiyopî tabiri de sadece Afrika'daki kabileleri değil, dünyadaki bütün zenci ve zenci-benzeri dağınık ırkları ve nesilleri kapsar. Moğolî de Moğol kabilesi demek olmayıp Latince *Homo Mongolicus* olarak ifade edilen ve başlıcaları Tatar, Tibetli, Okyanusyalı olmak üzere sınıflandırılan dağınık ırksal şubeleri temsil eder (Halil Hâlid, 1926a, s. 248). Halil Hâlid Bey'e göre, bunlardan en mühimi olarak kabul edileni, Huxley tarafından açık beyaz *Xanthochroi* ve koyu beyaz *Melanochroi* olmak üzere iki kısma ayrılan Kafkasilerdir ve önde gelen İslam kitlelerinden Sâmi ve Hâmi ırkları da koyu renkli şubeye dâhildir.

Makalesinin ilerleyen kısımlarında Halil Hâlid Bey, Sâmi kavmini ehemmiyetle tetkik etmiş ve bunun nedenini de şöyle açıklamıştır. Ona göre, insan medeniyetinin esasını kurmaya hizmet eden insanlar Sami ırkıdır. Sami kavmine mensup insanlar, yabancı durumda bulunanlar arasından irfan ve kültür üretiminde bulunarak sıyrılmışlar, medeniyetin hükümlerinin yoktan yaratılmasında fitrî bir yatkınlık göstermişlerdir. Zamanına göre ileri olan teşkilatlı bir idarî kuvvet, servet birikimi, medeniyete en önemli hizmetlerden biri olan yazma bilgisi, sanayileşme becerisi göstermeleri de, Nil Vadisinde de olduğu gibi, Dicle ve Fırat bölgesinde görülen bu irfan ve kültür üretiminden kaynaklanmıştır. Aynı şekilde başlangıçta yıldızlara, hayvanlara, doğaya tapan, eşyâ-perest olan insanlık kemâle erdikçe batıl inanışlar etkisini yitirmeye başlamış ve Sami ırkı arasında ruhanî düzeni derinlemesine kavrayışla ilgili yüksek bir felsefe ortaya çıkmış ve Musevilik, İsevilik ve İslamiyet meydana gelmiştir. Sami ırkına ev sahipliği yapan

bir bölgede zuhur eden İslamiyet ise birçok kavmin ruhanî ve medenî ilhama kavuşmasına yardım etmiştir (Halil Hâlid, 1926a, s. 252-253).

Makalenin üçüncü ve son kısmı olan “Etnografi” bahsinde de kelimenin etimolojik kökenini vermeyi ihmal etmeyen Halil Hâlid Bey, *Küçük Larousse* ansiklopedisinde bu terimin ‘etnos’ ve ‘grafeyn’ sözcüklerinden meydana geldiğinin yazdığını belirtmiş ve buradaki tanımını da paylaşmıştır. Buna göre, etnos; halk, ümmet, ahali gibi anlamlara gelirken grafeyn; tahrîr ve tastîr [yazma, çizme] anlamındadır ve etnografi çeşitli ümmetleri maddi faaliyetleri bakımından araştırmak ve tarif etmektir. Bu tanıma ek olarak kendisinde bulunduğunu belirttiği *Chambers Sözlüğü*’ndeki “Yeryüzündeki kavimlerin ilmî şekilde tarifidir.” ve Şemseddin Sami Bey’in *Kamus-i Fransevî*’sindeki “Ümmetlerin ve kavimlerin taksim edilmesinden ve her birinin yerleşik olduğu mekânlar ile karakteristik özelliklerinden bahseden ilimdir.” tanımlarını da vermeden geçmemiştir. Hâlid Bey’e göre ise, etnografinin konusu, tarihî bilgiler yoluyla kavimlerin yerel, toplumsal, kültürel, bazen de siyasî ve iktisadî yaşam evrelerini anlamakla sınırlı kalmaktadır.

Bu bağlamda etnik ile etnografik sözcüklerinin sıklıkla karıştırılmasından doğan karmaşayı da gidermek isteğiyle kendisinin İslam kavimlerinin etnografisini incelerken ne yapmak istediğini bir kez daha vurgulayan Hâlid Bey şöyle yazmıştır: “Bizde dahi Frenkçe olan (etnik) ile (etnografik) sözlerinin manalarını iyi tefrik etmeyenler bulunuyor. Biz birincisini irkî veya irkiyattan münbais veyahut irkiyata müteallik şeyler ve ikincisini bir halkın asliyetinden ve ahvâl-i içtimâiyyesinden münbais olan veya onlara müteallik bulunan şeyler diye tefsir edeceğiz.” (Halil Hâlid, 1926a, s. 255).

Halil Hâlid Bey, etnografyanın şubelere ayrılan insanoğlunu muayyen ve gayrı muayyen olarak iki kısımda topladığını belirtmiştir. Buna göre, muayyen olanlar, aralarında bir “yakınlık, benzerlik” olduğuna dair zihinde bir fikir uyandıranlardır. Bunlar arasına ırk, aile, şube, sülale, aşiret, kabileler dâhil edilebilir. Gayrı muayyen olanlar ise yakınlık fikrini içermezler ve başlıcaları şunlardır: cemaat, hizip, yerliler, ahali, millet, kavim.

Makalesinin içeriği açısından ırk, kavim ve millet tabirlerinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini düşünen Halil Hâlid Bey, kısaca bu tabirleri de açıklamıştır. Ona göre, ırk, aslen ortak bir kökten gelmek anlamında olup esasen bir kan birliğini ifade eder ve etnografyaya ait bir kavram değildir. Kavim sözcüğü, insanoğlunun dallara ayrılmış büyük bir kısmının birliğini ifade eder ve millet kavramıyla karıştırılmamalıdır. Kavim, milletten daha geniş ve kapsamlı bir

anlamdadır. Kavim, gerek birlikte yaşayan gerekse başka hükümetlerin tabiiyeti altında bulunan insan kitlelerini çevreleyen kapsamlı bir cemaattir. Millet ise, belirli bir vatanın bütün fertlerinden meydana gelen halkı, yani belirli bir memleket içinde belirli bir hükümete ve belirli bir siyasi yönetime tabi yaşayan halkın hepsini içerir. Dolayısıyla millî birlik, aynı ırktan olmayı gerektirmez ancak zamanla birbirine karışan, kaynaşan halklar ırkı andırır bir birlik oluşturur, tek tiplik meydana gelir. Uzun süre aynı siyasi idareye tabi kalmaktan dolayı millet, görünüşte, âdette, toplumsal yaşamda ortak bir ölçüte, benzer çıkarılara, ortak dil ve edebiyata ve çoğu zaman da aynı dine sahip olurlar.

Sonuç

Halil Hâlid Bey'in, "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtı" başlıklı makale serisindeki asıl amacı, Müslüman kitlelerin özellikle Arapların, Berberilerin, Mısırlıların, Sudanlıların ve Hevsâ ve Fûlânî topluluklarının yaşayışı, siyasi, iktisadi, kültürel durumları, İslam dinine bakışları, kökenleri ve ırksal ayrışma ve karışmaları hakkında bilgi vermektir. Açıklamaya girişmeden önce de okuyucuya geniş bir perspektiften bakma imkânı sağlayacak etnografyayla ilintili olan antropoloji ve etnoloji bilimleri hakkında bilim insanlarının ürettikleri düşünceleri, gelişmeleri paylaşma ihtiyacı hissetmiştir.

Makalesini yazarken bu bilim dallarında öne çıkmış yetkin isimlerin önemli ve güncel eserlerinden faydalanması ve yabancı dillere olduğu kadar bilimsel terminolojiye de hâkim olması dikkat çekicidir. Yararlandığı kaynaklar arasında, Alfred George Fysh Machin'in *The Ascent of Man by Means of Natural Selection, 1925 (İnsanlığın Doğal Seleksiyon Vasıtasıyla Yükselişi)*, Augustus Henry Keane'in *Ethnology: In Two Parts (1) Fundamental Ethnical Problems (2) The Primary Ethnical Groups, 1896 (Etnoloji: Birinci Kısım Temel Etnik Problemler, İkinci Kısım Etnik Gruplar)*, Robert Marett'in *Anthropology, 1912 (Antropoloji)*, Joseph Vendryes'in *Le Langue: Introduction Linguistique a L'Histoire, 1921 (Dil: Tarihe Dilbilimsel Bir Giriş)*, Herbert Adolphus Miller'in *Race, Nations and Classes: The Psychology of Domination and Freedom, 1924 (İrk, Uluslar ve Sınıflar: Egemenlik ve Özgürlük Psikolojisi)* bulunmaktadır.

Monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılan iltifat üslubu (Durmuş, 2000, s. 152) tarzında istitratlarla makalesini zenginleştiren Halil Hâlid Bey, bu üç bilimin konusunu ve sınırlarını etimolojik kökenlerinden de yola çıkarak açıklama gayretindedir. Makalesinde, etnoloji ve etnografya antropolojinin tamamlayıcıları olarak öne

çıkarken jeoloji, fizyoloji, biyoloji ve zooloji de antropolojiyle ilişkisi bağlamında söz konusu edilen bilimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ona göre, fizik antropoloji, insanoğlunun şimdiki haline gelinceye kadar geçirdiği hesapsız nesiller ve asırlar üzerinden beşerin gelişim ve değişimini bilimsel yöntemlerle inceleyip onu hayvanlar âleminin bir üyesi olarak ele alır. Ancak insanı zoolojinin değil de antropolojinin konusu yapan insanın konuşabilme yeteneği olmuştur. Lisanın ortaya çıkışına imkân tanıyan fiziksel değişiklikler antropolojinin araştırma sahasına dâhilken dilin değişip gelişmesi ve şubelere ayrılması etnolojinin konusu olmuştur. Dil ve ırk ilişkisi üzerine yorumları ve yaptığı alıntılar da onun etnolojiye de ilgili olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Etnoloji, antropolojinin sınırlılığını aşip insanı biyolojik bir varlık olarak ele almaktan ziyade bireyin düşüncesini, yarattığı kültürleri, toplumsal ve epistemik durumunu arkeoloji, güzel sanatlar, dilbilim, coğrafya, tarih, sosyoloji, mitoloji, mimarlık, ziraat bilgisinden yararlanarak ortaya koyan bilimdir. Etnografya ise ele aldığı halkı tasvir ve betimlemeyle uğraşır ve elde ettiği veriler etnolojinin kültürler arası karşılaştırma yapmasına imkân tanır. Halil Hâlid Bey de İslam etnografyası üzerine yazmadan evvel zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılan bu bilimlerin araştırma sahalarını aydınlığa kavuşturmak istemiştir.

Türk etnografya literatürüne bakıldığında 1926 tarihli bu giriş yazısı oldukça bilgilendirici ve okuyucuyu aydınlatıcı bir konumda bulunmaktadır. Halil Hâlid Bey'in, her ne kadar Batı medeniyetini İslam medeniyetinden geri görse de onun teknolojik ve bilimsel üstünlüğünü kabul ettiğini ve bu bağlamda İslam dinine ve Müslüman kavimlere olan ilgisini ve bilgisini de etnografik çerçeve içinde sunduğunu söylemek ve bunun onun entelektüel kişiliği ile bağdaşan bir durum olduğunun altını çizmek mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Durmuş, İ. (2000). İltifât. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, s. 152-153). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halil Hâlid. (1926a). Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyasına Bir Medhal. *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihî, İçtimâî, Dinî, Felsefî*, 1(3), 235-262.
- Halil Hâlid. (1926b). Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtından. *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihî, İçtimâî, Dinî, Felsefî*, 1(4), 105-131.
- Halil Hâlid. (1927). Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtından. *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihî, İçtimâî, Dinî, Felsefî*, 2(5-6), 22-56.

Halil Hâlid. (1928). Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtından: Asya ve Onun Sekenesi. *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihî, İçtimâî, Dinî, Felsefî*, 2 (7), 1-25.

Mustafa Sâtı El-Husrî. (1327). *Etnografya: İlm-i Akvâm*. İstanbul.

Öztürk, K. (2005). *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Hâlid Bey: 1869-1931)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Şirin, İ. ve Kılıç, M. (2005). Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefaretine Dair Bir Layiha. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 18(18), DOI: 10.1501/OTAM_0000000397.

Uzun, M. (1997). Halil Hâlid Bey. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 12, s. 152-153). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Summary

The Ottoman intellectuals' interest in anthropology emerged from the effect of the theory of evolution, and it became a scientific pursuit after the foundation of republic. Anthropology, which functions to handle history from a non-religious point of view and to break the prejudice against Turks, has also taken the lead in the process of catching up with the sciences of language, history, geography, archeology, geology, biology and ethnology.

It is possible to analyze the adventure of the development of anthropology from the last quarter of the century until the death of the Great Leader Atatürk by dividing it into two periods. The First Period is the "Transfer Period" in which Ottoman thinkers began to convey and promote anthropology through copyrighted and translated works. Ahmet Vefik Pasha's *Hikmet-i Tarih* (1863), Şemseddin Sami's *İnsan* (1878) and *Yine İnsan* (1886), Osman Bey's *İlm-i Ahvâl-i Akvâm* (1884), Satı Bey's *Etnografya: İlm-i Akvâm* (1911) are among the prominent works in this sense. The second period is the "Research Period" in which research centers, institutes and faculties were established where the foundations of the modern understanding of science were laid and researches appreciated by the world scientific community in this field were carried out since the first quarter of the 20th century. The leading names of the period, Şevket Aziz Kansu, Afet İnan, Muzaffer Süleyman Şenyürek, Seniha Tunakan, received their doctorate degrees in anthropology abroad and carried out important studies in our country.

In this period, the emphasis was on physical anthropology. It is possible to say that this was due to the fact that the Great Leader Atatürk, who stated that the war would be fought against reaction and ignorance after the Independence War, wanted to create a scientific historical consciousness centered on Anatolia in the process of building a national identity through social and cultural revolutions and to utilize the functionality of anthropology in order to break the prejudices of the West about Turks.

The problem of defining anthropology, ethnology and ethnography was the most prominent issue in the works of the Transfer Period. The authors emphasized their relations with other sciences in order to put these newly encountered sciences into a context. For example, Ahmet Vefik Pasha thought that ethnography could be used to reveal the emergence, classification, interrelationships and differences between languages. While Şemseddin Sami stated that anthropology is a science that reorganizes the history of the human species with the help of geology, linguistics, paleontology and archeology, Satı Bey tried to explain these three sciences by focusing on their etymological origins. According to Satı Bey, anthropology deals with the human being in its entirety from the most general

perspective, ethnology examines the reasons and rules of the formation of tribes and compares them with each other, and ethnography deals with the description and classification of tribes one by one.

Halil Hâlid Bey taught the "Ethnography of Muslim Tribes" course at the Darülfünun Faculty of Theology from the 1926-1927 semester until the 1931-1932 semester. He was also the author of a series of articles titled "Akvâm-ı İslamiyye Ethnografyası Tedkikâtı" published in *Dârülfünun Faculty of Theology Journal*. In the introduction of this series dated 1926, he gave extensive information about the sciences of anthropology, ethnology and ethnography, as he thought that there was no clear view on the scope and boundaries of the subjects they focused on.

In this study, Halil Hâlid Bey's article titled "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtına Medhal" is analyzed, his interest in and knowledge of anthropology is tried to be revealed and his place in the history of Turkish science is discussed. Halil Hâlid Bey enriched his article with quotations from important works of his time. He utilized the works of prominent names in their fields such as Alfred George Fysh Machin, Augustus Henry Keane, Robert Marett, Joseph Vendryes, Herbert Adolphus Miller, and in this sense, his command of scientific terminology as well as foreign languages is remarkable.

In his article, ethnology and ethnography stand out as complementary to anthropology, while geology, physiology, biology and zoology are the sciences mentioned in the context of their relationship with anthropology. According to him, physical anthropology examines the development and change of human beings through the incalculable generations and centuries that mankind has gone through until it has become what it is today, and treats it as a member of the animal kingdom. However, it is man's ability to speak that makes him the subject of anthropology, not zoology. While the physical changes that enable the emergence of language are within the field of research of anthropology, the change and development of language and its division into branches are the subject of ethnology. His comments and quotations on the relationship between language and race reveal that he was also interested in ethnology.

Ethnology is a science that goes beyond the limitations of anthropology and, rather than treating the human being as a biological entity, reveals the individual's thinking, the cultures he/she has created, his/her social and epistemic status by utilizing knowledge of archaeology, fine arts, linguistics, geography, history, sociology, mythology, architecture, agriculture. Ethnography, on the other hand, deals with depicting and describing the people it deals with, and the data it obtains allows ethnology to make intercultural comparisons.

In conclusion, when we look at the Turkish ethnographic literature, this introduction dated 1926 is quite informative and enlightening for the reader. Although he considered Western civilization to be inferior to Islamic civilization, it seems possible to say that he accepted its technological and scientific superiority and in this context, he presented his interest in the Islamic religion and Muslim tribes within an ethnographic context, and it seems possible to underline that this is a situation that is compatible with his intellectual personality. We believe that Halil Hâlid Bey's knowledge of anthropology, ethnography, ethnology and his ability to access, interpret and discuss the sources in these sciences were overshadowed by his reputation as an anti-imperialist, orientalist critic with an Islamist identity.